

УДК 82.09

К. П. Ісаєнко

Жанрові трансформації у сучасній польській і українській літературі (теоретичний аспект)

Стаття присвячена аналізу категорії жанру роману та її трансформації у контексті розвитку сучасного українсько-польського літературного процесу.

Ключові слова: жанр, автор, рецепція, формула, траєкторія очікувань.

Статья посвящена анализу категории жанра романа и ее трансформации в контексте развития современного украинско-польского литературного процесса в теоретическом аспекте развития современного литературоведения.

Ключевые слова: жанр, автор, рецепция, формула, траектория ожиданий.

The article deals with the genre in Ukrainian and Poland literature context development modern siens of literature.

Of novel particularly with novel as its kind in the context of popular literature. The principal aspects of genre of novel and women's novel have been grounded and the distinctive definitions that characterize genre of novel from different points of view have been revealed in this study. Modern life is a main subject of describe in the text.

Key words: genre, author, reception, formula, horizon of expectation.

Питання українсько-польських взаємин у сучасний період їх перегляду, трансформації та актуалізації історичних дискурсів є особливо актуальним. Літературознавчий аспект українсько-польських відносин і контекст взаємодії на теренах літератури є не винятком. Спробуємо на прикладі нового жанру роману-репортажу розглянути цей вектор взаємин. Кілька слів про жанрові модифікації в межах культурно-літературного дискурсу.

Сучасний стан розвитку літератури, незалежно від національного контексту у вузькому сенсі, як вид динамічного і пластичного діалогу між автором і читачем фактично зняв всі можливі рамки і межі у сенсі рецептивного сприйняття категорії художнього. Ким насправді сьогодні є письменник для читача? Другом, невідомим фантомом чи просто учасником діалогу у соціальних мережах, який може так само помилятися і жити простим реальним життям? Змінюється, відповідно, і категорія автора, вірніше – поняття про автора як деміурга і творця художнього цілісного тексту (як то було приблизно з XVII ст.)

відходить на інший план, а десакралізація образу автора є логічним явищем, адже автор поряд з реальним читачем, він серед них, у просторі віртуальному, реальному, доступний для діалогу, коментування, критики, вказівок як і що писати, тобто – автор прямий "реалізатор" читача.

Чи не найбільшій трансформації отримали генологічні (жанрові) форми, котрі досить довго зберігали автентичність і спадкоємність античних першожанрів і раптом зазнали змін. Врахуємо тут, що це "раптом" є досить умовним, оскільки все ХХ століття з його посттравматичним синдромом двох світових воєн, кризи художнього, незворотно змінили систему цінностей читача і автора. Так само це стосується і розвитку театру, його експериментальність у добу модернізму і постмодернізму теж була і залишається вагомим показником змін у художній свідомості глядача, у його естетичних запитах і потребах. Але, менше з тим, що ми маємо у системі сучасних жанрів, зокрема – прози сьогодні? Насамперед це: роман-детектив, виробничий роман, роман-алюзія, трилер, хоррор (з домінуючим містичним), мелодрама (кіно-, теле-, але все ж – мелодрама), любовна історія (сповідь, каяття, мрія), повість, оповідання, новела, вірш у прозі, пост, роман-смс, он-лайн есе, всі форми і види щоденника. Відповідно, що їх вирізняє: унікальність постановки проблем, використання жанрових інструментів, відношення (чи співвідношення?) автора до героїв. Безперечно, у літературі ХХ ст. вже спостерігалось прагнення обмежитися зображенням внутрішнього світу особистості, то все виражалось у спробах відтворити "потік свідомості" (наприклад: М. Пруст, Дж. Джойс, школа "нового роману" у Франції, новий американський роман тощо). Але, не маючи об'єктивно-дієвої основи, роман, фактично, втрачав свою епічну сутність і перестав бути романом як таким. Він може дійсно розвиватися тільки в гармонійній єдності об'єктивного і суб'єктивного, зовнішнього і внутрішнього в людині. Подібна єдність властива найбільшим романам ХХ ст. (У. Голдінг, Д. Селінджер, У. Фолкнер, Т. Манн та багато інших) [1]. Динаміка сучасного життя якісно відображається на специфіці розвитку філософії, літератури, її теорії та критики, гуманітарного знання взагалі.

Спробуємо розглянути жанрову трансформацію як активний процес у межах сучасного розвитку українсько-польських літературних взаємин на прикладі роману Л. Белея та Л. Сатурчака "Асиметрична симетрія. Польові дослідження українсько-польських відносин" (Київ, Темпора, 2014 р. Книга репортажів українського поета й редактора

видавництва "Темпора" Леся Белея та польського письменника й журналіста Лукаша Сатурчака порушує тему українсько-польських відносин. Лесь Белей їздить Україною і розпитує польських діаспорян, як їм живеться в Україні, а українців – що вони думають про поляків. Лукаш Сатурчак робить дзеркально навпаки: спілкується з українцями Польщі про Польщу та з поляками – про українців. Симетрія не лише в цьому, а й у географії: десять українських і десять польських міст, обраних за певними критеріями (скажімо, прикордонні Шегині та Медика, місця історичних травм – Волинь і підкарпатський Перемишль, центри Галичини Західної та Східної – Краків і Львів, столиці Київ і Варшава, осередки діаспори на Житомирщині та в Нижній Сілезії тощо). "Асиметрична симетрія" – це десятки історій, натяків на історії чи їх синопсисів; калейдоскоп ідентичностей, кожна з яких зачіпає тебе бодай тому, що не збігається з твоїми уявленнями. Такі уривчасті нариси-діалоги є спробою зруйнувати стереотипи про польсько-українські взаємини, особливо, що "все між нами чудово" чи, навпаки, "все погано, всі вороги". А водночас це спроба застерегти від появи нових стереотипів, хоча б тому, що, як видно з оповіді героїв книжки, стереотипів і глибинних фантомних болів поміж українцями й поляками досі не бракує).

Ця книга не є лише новим жанровим різновидом роману-репортажу. У ній аж надто сильно показано "умовну" об'єктивність жанру: всі ці історії складають зовсім не репрезентативну картину, але тільки один із тисяч реальних зрізів взаємин українсько-польського контексту. До того ж його майстерно приправлено авторськими ремарками. І саме ці ремарки є виявом ще однієї площини: погляд автора, ніби "вплетений" у погляд головних героїв, якими є звичайні громадяни, вибрані почасти випадково.

Окремо варто сказати про стиль тексту. Видається, що книга ніби рукопис, стильово вона "поспішна", недоредагована. Незавершені історії не запам'ятовуються, залишають по собі тривожний настрій і неможливість не думати про їх продовження. Певно, ця "живість", у якій "у кожного своя правда", і дає змогу почути одне одного. А саме з цього, власне, й треба розпочинати у перегляді за давних болів, щоб польсько-українські перетини, такі знадливі й продуктивні, із часом остаточно позбулися своєї гострої болючості і недомовок.

Якщо традиційним для минулого століття було поняття певної "відстані" між власне літературною творчістю і читачем, оскільки передбачалася певна "дорога тексту" від автора до читача і його

рецепції, то сьогодні цей шлях суттєво змінений, інакший, якщо не відсутній взагалі. У час активного використання Інтернет мережі та електронних носіїв, що дозволяють читачеві бути постійно он-лайн і відстежувати певний інформаційний плин життя (новини, медіа простір, міжнародні контексти, різноманітні он-лайн заходи, конференції тощо), було б дивно, якби це не охоплювало і літературне та культурне життя. До того ж велику роль відіграє і зміна гендерних орієнтирів і гендерної проблематики у культурному і літературному контекстах розвитку. Як наслідок, маємо цілком конкурентоспроможну продукцію у віртуальному просторі, створену письменниками, які часто не мають аналогів своєї творчості у реальному світі узвичаєної паперової книги.

Якщо ж говорити вужче про специфіку розгортання і змін у сучасному літературному процесі, перш за все треба наголосити, що сьогодні маємо унікальну можливість бути чи не співучасником літературної творчості і діяльності письменників, присутніми на презентаціях книг, живих рецензіях, долучатися до обговорень і суперечок з приводу тієї чи іншої події, тощо. Наголошу, що наразі не йдеться про відсутність чи другорядність традиційних для літературних спільнот видів діалогів і спілкування, йдеться, скоріше, про появу і потужний вплив на гуманітарний дискурс і його розгортання у значно інтенсивніші, продуктивніші формі глобального діалогу між продуцентом (письменником) і реципієнтом (читачем).

Зміни парадигми розуміння жанру роману як окремого літературного явища представляє великий дослідницький інтерес для істориків і теоретиків літератури, оскільки його межі досі не достатньо зрозумілі і визначені, незважаючи на багатовікову історію його існування і широку поширеність. Намагаючись визначити особливості роману як жанру, різні групи вчених використовували різні підходи його дослідження. Тут треба згадати різні концепції різних відомих літературознавців (М. Бахтін, Д. Наливайко, Б. Корман, Т. Денисова та ін.), але жодна з них не буде вичерпною сьогодні, оскільки інтенсивно змінюється "тіло літератури" і його потреби. Втім, спробуємо у великому різноманітті жанрових визначень роману визначити такі умовні групи: 1) хронологічно та історично зумовлена у послідовності появи: античний, елліністичний, лицарський, шахрайський, готичний, вікторіанський, просвітницький, реалістичний XIX ст., модерністський роман рубежу століть, постмодерний, котрі формуються як відповідь на свою епоху, разом з нею є показником часу і знаком своєї доби; 2) за тематикою, предметом і дослідом аналізу: автобіографічний,

військовий, детективний, документальний, інтелектуальний, історичний, морський, політичний, пригодницький, сентиментальний, соціальний, фантастичний, філософський, еротичний роман; 3) за композиційними характеристиками: традиційний епічний з простою лінійною побудовою, роман у віршах, роман-памфлет, роман-притча, роман-сага, роман-ящик (твір, що складається з набору епізодів), роман-ріка, епістолярний, а також сучасні різновиди жанру (роман-смс, роман-пост). Також певні міжсеміотичні реалізації тексту у позатекстових структурах (телероман і фотороман), що виводять літературний текст у якісно іншу сферу розуміння, побутування, сприйняття. Саме такі "міжсеміотичні мандрівки" і призводять до великої популяризації художніх сюжетів. Звичайно, пізнавальні ресурси модифікованого роману настільки великі, що часто важко їх укласти в певні "межі історії", але читач ставиться до текстів серйозно, пропускаючи всю дію через себе і не стільки доповнюючи, скільки перевіряючи свій власний образ світу і того, як усе має бути в реальності поза текстом.

Відповідно до думки одного з найбільш відомих американських дослідників жанру роману Джона Кавелті, структуру роману становить набір формул, художніх форм, відпрацьованих до автоматизму і задовольняють несвідомі очікування читачів через базові архетипи [2].

Ще одним цікавим варіантом модифікацій жанру може бути роман Ольги Токарчук "Бігуни" (переклад із польської Остапа Сливинського. (Харків : Фоліо, 2011). "Бігуни" за жанром "роман-фрагмент" (від коротких, на кілька речень, до довгих, на декілька десятків сторінок), поєднаних, доволі хаотично і майже довільно: це десятки самостійних сюжетних ліній, розкиданих на кілька століть у часі та декілька континентів у просторі, які, всупереч читацьким сподіванням, не вибудовуються зрештою в цілісну картину. І принаймні в першій половині роману навіть виникає спокуса поставити під сумнів авторське жанрове визначення. Та що ближче до кінця, то прозорішим починає видаватися загальний романний задум, хай навіть частина сюжетних ліній уривається десь посеред сюжету, але в такий стильовий спосіб саме хаос сюжетних ліній і виявляється тією "опорною конструкцією", що утримує наскрізно увесь текст. Адже "Бігуни", на що натякає і назва книжки, – це роман про рух, чи пак про людей у русі – всіх тих, хто постійно перебуває в пошуку, або тікаючи від когось-чогось, або щось-когось наздоганяючи (переважно себе). Серед цікавих образів тут: молода полька, яка, приїхавши з дитиною та чоловіком на хорватський острів, загадково кудись зникає, аби за кілька днів так само несподівано з'явитися, москвичка, котра в якусь

мить полишає родину і безхатком днями їздить у метро. Це й усі ті "бігуни", які чималу частину свого життя проводять у аеропортах, чекаючи на пересадку. Окрім того, бігуни в романі – це ще й представники давньої секти, котрі вірять у те, що єдиний порятунок від Зла на землі – в русі (згадка про них з'являється в московському сюжеті роману). Але водночас польські *bieguni* – це ще й полюси Землі, що їх неможливо – точніше, дуже важко – змістити і які, таким чином, є втіленням сякої-такої стабільності і непорушності. У "Бігунах" цю бінарну опозицію руху та спокою відтворено і на сюжетному рівні: іншим тематичним вузлом роману є фрагменти про все те, що можна зробити з тілом по смерті – про анатомічні театри, розмаїті методи консервації органів, створення і експонування людських "опудал", кісток тощо. Все це має якщо не увічнити, то максимально подовжити фізичне існування людського тіла, описано в романі доволі натуралістично. Та смерть стає останньою точкою будь-якого руху. Тож життя триває доти, доки триває рух. Ця головна ідея-задум ідеально втілена у фрагментарній організації тексту.

Сьогодні сучасний вимогливий читач у світі активно змінюваних цінностей і парадигм вчиться усього: зосереджено читати, схоплювати текст і контекст, вписуватися чи випадати з нього, бачити людинознавчий бік літератури, перекладати з мови на мову і з культури на культуру, шукати відповіді на вічні питання щодо себе і світу, зрештою, щоб розуміти, що на деякі з них можна відповісти хіба що власним життям. Тому багатовекторність і видозмінність жанру роману як пластичного жанру є варіацією сучасних жанрових модифікацій.

Література

1. Бютор М. Роман как исследование / М. Бютор ; сост., перевод, вступ. статья, комментарии Н. Бутман. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 208 с.
2. Cavelti J. Adventure, Mystery and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture / John Cavelti. – Chicago : U Chicago Press, 1976. – 336 p.
3. Лесь Белей. Асиметрична симетрія. Польові дослідження українсько-польських відносин / Лесь Белей, Лукаш Сатурчак. – К. : Темпора 2014.
4. Токарчук О. Бігуни / О. Токарчук. – Харків : Фоліо, 2011.